

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК [94(439.5)+94(37)]:347.651

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2025.1>**Р. В. Савуляк***orcid.org/0000-0001-7680-0766**кандидат юридичних наук,**здобувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка,**суддя**Львівського апеляційного суду***ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАКОНОМ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ
УЛОЖЕННЯМ 1811 Р. ЯК РЕЦЕПЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Постановка проблеми. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було поширене, у т. ч., на західноукраїнські землі, котрі перебували у складі Австро-Угорської монархії у 1772–1918 р. Більше того, воно діяло в них і після розпаду монархії, а саме: в Галичині, анексованій Польщею, – до 1933 р., в Буковині, захопленій Румунією, – до 1938 р., у Закарпатті, приєднаному до Чехословаччини, – до 1939 р. Тож, зважаючи на те, що Уложення упродовж понад 120 років мало вагомий вплив на розвиток цивільного права на західноукраїнських землях, на наше переконання, воно певною мірою вплинуло і на становлення сучасного українського цивільного права. А тому залишається актуальним врахування його позитивного досвіду, перевіреного часом (з огляду на його понад 200-річну чинність, з відповідними змінами і доповненнями, в Австрії і дотепер), сучасною українською цивілістичною наукою.

Одним з головних джерел Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. було передусім пандектне право (рецептоване і пристосоване до нових умов римське право) [1, с. 7; 2, с. 93], а тому рецепція різноманітних положень римського приватного права відображена у багатьох нормах Уложення. Окремий інтерес, на нашу думку, становить регламентоване Уложенням спадкування за законом, яке було детально врегульоване ще у Стародавньому Римі та залишається юридично вагомим і в сучасному українському праві. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати особливості цього правового інституту в Уложенні та виявити в ньому рецепцію відповідних положень римського права, що має як загальнотеоретичне, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що, попри історико-правову значущість та актуальність Австрійського загального цивільного уложення 1811 р., українськими

вченими певною мірою опрацьовувалися його положення про спадкування в цілому, однак спадкування саме за законом недостатньо всебічно вивчене. Зокрема, цей австрійський правовий інститут частково розглядали насамперед О. Нелін та О. Блажівська. Натомість, спадкування за законом у римському приватному праві висвітлене доволі широким колом українських науковців при дослідженні загалом римського права, передусім такими, як: В. К. Дроніков, О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Є. М. Орач, Б. Й. Тищик, Г. М. Федущак-Паславська, І. Г. Козуб, М. І. Боднарук, Р. А. Калюжний та багатьма іншими. Разом з тим, українські правознавці фактично зовсім не приділяли уваги рецепції положень римського права про спадкування за законом в австрійському Уложенні 1811 р.

А тому, з огляду на суттєву обмеженість національних досліджень з означеної проблематики та, натомість, наявність першоджерел, **метою статті** є здійснити комплексний аналіз особливостей спадкування за законом в Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р. та виявити в ньому рецепцію відповідних положень римського приватного права.

Звернемо увагу, що текст Австрійського уложення 1811 р. у сучасній українській історико-правовій науці поширений у російськомовному перекладі Г. Вербловського, здійсненого ще у 1884 р., представлено у 2009 р. у збірнику кодифікацій цивільного законодавства на українських землях за редакцією Р. О. Стефанчука [3, с. 1025–1149]. Відтак, у нашому дослідженні, на підставі здійсненого нами україномовного перекладу, вперше подано вичерпний, постатейний аналіз положень Уложення про спадкування за законом.

Виклад основного матеріалу. У розділі першому «Про речові права» частини другої «Про майнове право» Уложення спадкуванню за зако-

ном присвячена глава 13 «Про спадкування за законом» (von der Gesetzlichen Erbfolge) (ст. 727–761) [3, с. 1089–1092].

Насамперед Уложення регламентувало підстави спадкування за законом. А саме, якщо померлий не залишив дійсного заповідального розпорядження або розпорядився не про все своє майно, або якщо він наділив не в належному розмірі тих осіб, яким на підставі закону зобов'язаний був залишити спадкову частку (Erbtheil), або ж якщо призначені спадкоємці не можуть чи не бажають прийняти спадок, то відбувається цілком або частково спадкування за законом (ст. 727) [3, с. 1089]. Варто зазначити, що у римському приватному праві спадкування за законом (ab intestato) відбувалося зі схожих підстав: 1) за відсутності заповіту; 2) визнання заповіту недійсним; 3) смерті спадкоємців, зазначених у заповіті, до відкриття спадщини або їхньої відмови від прийняття спадщини [4, с. 441; 5, с. 451]. За Уложенням, за відсутності дійсного заповідального розпорядження все спадкове майно померлого надходить до спадкоємців за законом. За наявності ж дійсного заповідального розпорядження вони отримують ту спадкову частку, яка нікому не заповідана (ст. 728).

Притому, Уложення містило гарантування законних прав спадкоємців у разі зменшення їхньої обов'язкової частки (Pflichttheil). Так, якщо та особа, якій спадкодавець на підставі закону зобов'язаний був залишити спадкову частку, отримає внаслідок заповідального розпорядження менше, ніж слід, то вона може поспиратися на припис закону і вимагати у судовому порядку належної їй на підставі глави 14 «Про обов'язкову частку і про зарахування в обов'язкову або спадкову частку» спадкової частки (ст. 729).

Уложення визначало коло спадкоємців за законом, до яких належали передусім: 1) родичі законного походження; 2) узаконені (legitimirte) діти; 3) позашлюбні діти; 4) усиновлені (Wahlrinder); 5) батьки – щодо узаконених, позашлюбних і усиновлених дітей; 6) подружжя. Так, наголошувалося, що спадкоємцями за законом є насамперед ті, які перебувають зі спадкодавцем у найближчій лінії спорідненості шляхом законного походження (ст. 730). Притому Уложення закріплювало такі лінії їхньої спорідненості (Verwandschaftslinien), що закликаються до спадкування у порядку наступної почерговості. До першої лінії належать ті особи, які пов'язані між собою походженням від спадкодавця як їхнього родоначальника, а саме: його діти з їхніми низхідними (тобто діти, а також внуки, правнуки, праправнуки і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До другої лінії належать батько і мати спадкодавця з тими особами, які пов'язані

з ним походженням від батька і матері, а саме: його брати і сестри та їхні низхідні (тобто племінники та внучаті племінники і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До третьої лінії належать діди і баби (Grossältern) з братами і сестрами батьків та з їхніми низхідними (тобто дядьки і тітки та їхні діти, тобто двоюрідні брати і сестри, а також їхні внуки, тобто двоюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До четвертої лінії належать прадіди і прабаби (Urgrossältern) спадкодавця з їхніми низхідними (тобто двоюрідні діди і баби та їхні діти, тобто двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця, а також їхні діти, тобто троюрідні брати і сестри, та їхні внуки, тобто троюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця. – Примітка Р. С.). До п'ятої лінії належать прапрадіди і прапрабаби спадкодавця з їхніми низхідними. До шостої лінії належать прапрапрапращури спадкодавця з їхніми низхідними (ст. 731).

Слід зауважити, що у Стародавньому Римі спадкування за законом виникло раніше спадкування за заповітом, пройшовши складний і тривалий шлях становлення. Зокрема, в імператорський період до видання імператором Юстиніаном 118-ої новели найбільше визнання отримав принцип кровної, когнатської спорідненості [4, с. 442; 5, с. 452]. У Дигестах Юстиніана спадковому праву загалом присвячено цілу низку книг, а саме: книги 5, 28–36, а також, до певної міри, титул II книги 10, титул IV книги 18 [6]; а крім того, у титулі X «Ступені і спорідненості та їхні назви» книги 38 визначено ступені кровної спорідненості [7], котрі мали значення як при врегулюванні шлюбно-сімейних відносин, так і спадкуванні за законом. А кардинальну реформу спадкування за законом здійснив Юстиніан новелами 118-ою і 127-ою. Відтак, 118-ою новелою 543 р. був започаткований четвертий період у законодавчих приписах про спадкування за законом. А саме, ця новела відмінила всі попередні закони про спадкування родичів і встановила, що когнати мали право на спадкування незалежно від статі та без обмеження визначеною кількістю ступенів споріднення; а водночас вона закріпила порядок спадкування родичами [5, с. 452]. Усіх кровних родичів як потенційних спадкоємців Юстиніан розділив на п'ять класів, встановивши черговість їхнього закликання до спадкування, та передбачив наступництво між спадкоємцями різних класів (черг) і ступенів родинної близькості. Притому, у разі відмови від спадщини закликаного спадкоємця спадщина виморочною не ставала, а до спадкування закликалися наступні за ступенем родичі [4, с. 442; 5, с. 452–453].

Розглянемо детальніше передбачені Уложенням підстави, умови і порядок спадкування за

законом усіма 6 лініями родичів законного походження та порівняємо їх з відповідними положеннями римського приватного права. Так, щодо спадкування 1-ою лінією спорідненості регламентувалося, що, якщо спадкодавець має законних спадкоємців 1-го ступеня спорідненості (тобто дітей, а також внуків, правнуків, праправнуків і т. д. – Примітка Р. С.), то до них надходить уся спадщина, незалежно, чи вони чоловічої, чи жіночої статі, чи народилися вони за життя спадкодавця, чи після його смерті. Кілька дітей ділять спадщину у рівних частинах. Однак, внуки від живих ще дітей і правнуки від живих ще внуків права на спадкування не мають (ст. 732). Якщо дитина спадкодавця померла за його життя, залишивши після себе одного або кількох дітей, то частину, що належала б померлій дитині спадкодавця, отримує внук, що залишився, або кілька внуків порівну. Якщо один із цих внуків також помер і залишив дітей, то частка померлого внука ділиться так само між правнуками порівну. Якщо після спадкодавця залишилися ще більш віддалені низхідні (тобто праправнуки і т. д. – Примітка Р. С.), то розподіл здійснюється за пропорційністю, згідно з встановленим вище правилом (ст. 733). Цим способом спадщина ділиться не лише тоді, коли закликаються до спадкування внуки від померлих дітей спільно з живими ще дітьми, або більш віддалені низхідні спадкодавця поряд з менш віддаленими, а й тоді, коли спадок повинен ділитися тільки між внуками від різних дітей або між правнуками від різних внуків. Тому внуки, що залишилися після кожної дитини, та правнуки, що залишилися після кожного внука, незалежно від їхньої кількості, не можуть одержати в жодному разі більше або менше того, що одержали б померла дитина або померлий внук, якби були живі (ст. 734).

Стосовно спадкування 2-ою лінією спорідненості Уложення визначало, що, якщо нема нікого, хто походить від самого спадкодавця, то спадок надходить до його батьків та їхніх низхідних. Якщо обоє батьків ще живі, то вони отримують всю спадщину порівну. Якщо один з них помер, то в його право вступають діти, що залишилися після нього, або їхні низхідні, відтак половина, яка належала б померлому, ділиться між ними, згідно з постановами ст. 732–734 щодо поділу спадщини між дітьми та більш віддаленими низхідними спадкодавця (ст. 735) [3, с. 1089–1090]. Якщо обоє батьків спадкодавця померли, то та половина спадщини, котру отримав би батько, ділиться між дітьми, що залишилися після нього, та їхніми низхідними, а інша половина, як належала б матері, ділиться між її дітьми та їхніми низхідними, відповідно до ст. 732–734. Якщо після цих батьків залишилися лише їхні

спільні діти або їхні низхідні, то вони ділять між собою обидві половини порівну. Якщо ж крім них є ще діти батька чи матері або ж як батька, так і матері від іншого шлюбу, то спільні діти батька і матері або їхні низхідні отримують як у батьківській, так і в материнській половині належну їм частку, що дорівнює частці їхніх неповнорідних братів і сестер (einseitige Geschwister) (ст. 736) [3, с. 1090]. Якщо один із батьків спадкодавця помер, не залишивши після себе ні дітей, ні інших низхідних, то вся спадщина надходить до іншого з батьків, який ще перебуває в живих. Якщо ж другий з батьків вже помер, то увесь спадок першого ділиться між дітьми і низхідними другого, згідно з наведеними вище правилами (ст. 737).

Щодо спадкування 3-ою лінією спорідненості Уложення встановлювало, що, якщо батьки спадкодавця померли, не залишивши спадкоємців, то спадок переходить до третьої лінії, а саме: до дідів і бабів спадкодавця та їхніх низхідних. Спадщина ділиться тоді на дві рівні частини: одна половина належить батькам батька та їхнім низхідним, інша – батькам матері та їхнім низхідним (ст. 738). Кожна з цих половин ділиться порівну між дідом і бабою з тієї й іншої сторони, якщо обоє вони перебувають ще в живих. Якщо дід чи баба або обоє вони з тієї або з іншої сторони померли, то половина, що належить цій стороні, ділиться між дітьми і низхідними цих діда і баби, згідно з тими правилами, за якими при спадкуванні 2-ою лінією спорідненості увесь спадок повинен ділитися між дітьми і низхідними батьків спадкодавця (відповідно до ст. 735–737) (ст. 739). Якщо дід і баба з батьківської чи материнської сторони обоє померли і нема низхідних ні від діда, ні від баби з даної сторони, то увесь спадок надходить до діда та баби, що перебувають ще в живих, з іншої сторони, або, у разі їхньої смерті, до дітей, що залишилися після них, та до інших низхідних (ст. 740).

Уложення врегульовувало, що після повного припинення 3-ої лінії спорідненості право спадкування за законом переходить до 4-ої лінії. До неї належать: батьки батьківського діда з їхніми низхідними, батьки батьківської баби з їхніми низхідними, батьки материнського діда з їхніми нащадками та батьки материнської баби з їхніми нащадками (ст. 741). Якщо з усіх цих чотирьох родів залишилися родичі, то спадщина ділиться між ними на чотири рівні частини, і кожна частина знову підрозподіляється між особами, які належать до кожного роду, згідно з тими самими правилами, за якими вся спадщина ділиться згідно із законом між батьками спадкодавця та між їхніми низхідними (ст. 742). Якщо один із чотирьох родів, що належать до цієї лінії, вже припинився, то його частина не

переходить до всіх інших трьох родів, а половина його спадщини надходить до іншого роду тієї сторони (батьківської чи материнської), до якої він належав. Якщо ж припинилися обидва роди з батьківської чи материнської сторони, то вся спадщина переходить до двох родів з іншої сторони, а якщо з них один уже припинився, то до єдиного, що ще залишився, роду (ст. 743).

Уложення регламентувало, що якщо з 4-ої лінії спорідненості не залишилося в живих жодного родича, то спадщина переходить до 5-ої лінії, а саме: до прапрадідів і прапрабаб спадкодавця та їхніх низхідних. До цієї лінії належать: рід батьківських діда і баби батьківського діда, рід материнських діда і баби батьківського діда, рід батьківських діда і баби батьківської баби, рід материнських діда і баби батьківської баби, рід батьківських діда і баби материнського діда, рід материнських діда і баби материнського діда, рід батьківських діда і баби материнської баби і рід материнських діда і баби материнської баби (ст. 744). Кожен із цих восьми родів має однакове право спадкування з іншими родами, і якщо є родичі з кожного роду, то спадок ділиться між ними на вісім рівних частин, а кожна частина, у свою чергу, підрозподіляється між приналежними до цього роду особами у порядку, встановленому для попередніх ліній (ст. 745) [3, с. 1090–1091]. Якщо один із цих восьми родів припинився, то те, що належало б батьківським дідові і бабі якогось діда чи якоїсь баби, надходить до роду материнських діда і баби того самого діда чи тієї самої баби, а те, що належало б материнським дідові і бабі якогось діда чи якоїсь баби, переходить до роду батьківських діда і баби того самого діда чи тієї самої баби (ст. 746) [3, с. 1091]. Якщо припинилися обидва роди якогось діда чи якоїсь баби, то частини, що належать батьківській стороні спадкодавця, надходять до родів, що ще залишилися з батьківської сторони, а частини, що належать материнській стороні спадкодавця, надходять до родів, що ще залишилися з материнської сторони. Якщо ж з усіх чотирьох родів з батьківської сторони або з усіх чотирьох родів з материнської сторони не залишиться зовсім родичів, то роди, які ще залишилися іншої сторони, отримують всю спадщину (ст. 747).

Уложення передбачало, що, якщо, врешті, і 5-а лінія спорідненості зовсім припинилася, то право спадкування за законом переходить до 6-ої лінії, а саме: до прапрапрапращурів спадкодавця та їхніх низхідних. До цієї лінії належать шістнадцять родів, а саме: роди (Stdmmme) тих батьків, від яких походять родоначальники (Stdmmmltern) 5-ої лінії. Якщо з кожного роду залишилися живими родичі, то спадок ділиться порівну між шістнадцятьма родами, і кожна

з цих частин знову підрозподіляється між родичами, що належать до цього роду, відповідно до наведених уже правил (ст. 748). Якщо з деяких згаданих родів не залишилося родичів, то їхні частини надходять у ті роди, які, згідно з правилами ст. 743 і 746, перебувають у найближчому зв'язку з припиненими родами. Якщо ж залишилися родичі тільки з одного роду, то до них надходить вся спадщина (ст. 749). Якщо хто-небудь перебуває зі спадкодавцем у родинних стосунках більш, ніж з однієї сторони, то він користується щодо кожної сторони тим правом спадкування, яке належить йому як родичу з цієї сторони (відповідно до ст. 736) (ст. 750).

Зауважимо, що Уложення закріплювало усунення більш віддалених родичів спадкодавця від спадкування за законом, наголошуючи, що цими шістьма лініями законного споріднення обмежується право спадкування щодо майна, яке вільно переходить у спадок (ст. 751).

Крім того, Уложення визначало право спадкування за законом узаконених дітей. Так, діти, народжені поза шлюбом і узаконені подальшим шлюбом їхніх батьків, а так само ті, яким, попри перешкоду, що існувала під час вступу їхніх батьків у шлюб, виявляється за ст. 160 особлива поблажливість (Begünstigung), користуються, з обмеженнями, що містяться в ст. 160 і 161, правами законних дітей також щодо спадкування за законом (ст. 752) [3, с. 1091]. Уточнимо, що ст. 160 регулювала узаконення (Legitimation) позашлюбних дітей шляхом усунення перешкоди до шлюбу або внаслідок невідання подружжя про існуючу перешкоду, яке сталося без вини з їхнього боку. А саме, вказувалося, що діти, які походять хоча від недійсного шлюбу, але не від такого, якому перешкоджають обставини, наведені в ст. 62–64 (тобто перебування водночас в іншому шлюбі (ст. 62), шлюб з духовними особами (ст. 63) та шлюб християн з нехристиянами (ст. 64) [3, с. 1032]. – Примітка Р. С.), розглядаються як законні діти, якщо перешкоду до шлюбу згодом було усунуто або якщо принаймні один із їхніх батьків, без вини з його боку, перебував у невіданні про перешкоду до шлюбу; однак в останньому разі такі діти усуваються від одержання того майна, яке за сімейними розпорядженнями (Familien-Anordnungen) надано особам законного походження. А ст. 161 регламентувала узаконення позашлюбних дітей шляхом подальшого шлюбу (nachfolgende Ehe), зазначаючи, що діти, народжені поза шлюбом, які вступили в сім'ю шляхом подальшого шлюбу їхніх батьків, а так само нащадки цих дітей зараховуються до законних, але вони не можуть оспорювати у законних дітей, які народилися в існуючому на той час шлюбі, переваг першородства та інших уже набутих прав [3, с. 1041].

Притому народженій поза шлюбом дитині, узаконеній з дозволу законодавця, належить право спадкування за законом у батьківському спадковому майні лише в тому разі, коли, на прохання батька, дитина була узаконена з наданням їй однакових із законними дітьми прав на майно, яке вільно переходить у спадок (ст. 753) [3, с. 1091].

Уложення також врегульовувало право спадкування за законом позашлюбних дітей. А саме, щодо матері позашлюбні діти мають, у порядку спадкування за законом у майні, що вільно переходить у спадок, однакові права із законними дітьми. Натомість, у спадковому майні батька і батьківських родичів, а так само батьків, висхідних і решти родичів матері, позашлюбні діти права спадкування за законом не мають (ст. 754).

Окрім того, Уложення передбачало право спадкування за законом усиновлених. Так, усиновлені мають, при спадкуванні за законом у майні особи, яка їх усиновила, котре вільно переходить у спадок, рівні права із законними дітьми; однак, щодо родичів усиновлювача або подружжя, без згоди якого усиновлення відбулося, усиновлені не мають права спадкування; натомість, вони зберігають право спадкування за законом у майні їхніх кровних батьків і родичів (відповідно до ст. 183 (вказуючої, що відносини між усиновлювачами та усиновленим не мають впливу на решту членів сімейства усиновлювачів, а усиновлений не втрачає своїх власних сімейних прав [3, с. 1042]. – Примітка Р. С.)) (ст. 755).

Уложення встановлювало також право спадкування за законом батьків щодо згаданих у ст. 752–754 дітей. А саме, батькам належить таке саме взаємне (*wechselseitige*) право на спадкове майно своїх узаконених або законом особливо протегованих (*begünstigte*) позашлюбних дітей, яке надано дітям на спадкове майно їхніх батьків (відповідно до ст. 752–754). У майні позашлюбної дитини, яка не узаконена і не отримала поблажливості за ст. 160, лише мати має право спадкування; а батько, всі інші висхідні та інші родичі дитини від спадкування усуваються. Усиновлювачі також не мають права спадкування за законом у майні, що залишилося після усиновленого; воно надходить, у порядку законного спадкування, до його родичів (ст. 756) [3, с. 1091–1092].

Уложення закріплювало право подружжя на спадкування за законом. Так, тому з подружжя, яке пережило іншого з подружжя-спадкодавця, незалежно, чи володіє цей з подружжя власним майном, чи ні, належить, якщо є троє або більше дітей, спадкова частка, однакова з часткою кожної дитини; якщо ж дітей залишилося менше

трьох, то четверта частина спадкового майна, у довічне користування, а право власності залишається за дітьми (ст. 757) [3, с. 1092]. Якщо дітей нема, а є інший спадкоємець за законом, то той з подружжя, що пережив іншого, отримує необмежене право власності на четверту частину спадкового майна. Однак, як у цьому, так і у випадку, вказаному у ст. 757, до спадкової частки зараховується все те, що надходить подружжю, котре пережило іншого, з майна того іншого на підставі договору про спадкування, шлюбного договору або заповідального розпорядження (ст. 758). Якщо ж нема ні родичів спадкодавця у наведених вище шести лініях спорідненості, ні будь-кого з осіб, які закликаються до спадкування за ст. 752–756, то подружжя отримує усю спадщину (тобто подружжя спадкувало за законом в останню чергу. – Примітка Р. С.). Однак той з подружжя, хто розлучений (*geschiedener*) зі своєї вини, не має права ні на спадщину після другого з подружжя, ні на спадкову частку (ст. 759).

Отож, доцільно провести порівняння кола спадкоємців за законом та черги їхнього спадкування за Уложенням, що викладено вище, з відповідними положеннями римського приватного права. Звернемо увагу, що у римському приватному праві 5 класів спадкоємців становили такі родичі, у такій почерговості спадкування. До I класу належали низхідні родичі спадкодавця: діти, незалежно від статі і віку, онуки і т. д. До II класу – висхідні родичі: батько і мати, дід і баба з боку і батька, і матері, та інші висхідні родичі, якщо вони були, а також повнорідні брати і сестри спадкодавця та їхні діти. До III класу – неповнорідні брати і сестри та їхні діти в разі смерті тих; притому спадкування для них відкривалося після смерті тих братів і сестер, з якими вони перебували у кровній спорідненості. Пояснимо, що неповнорідними братами і сестрами вважалися ті, які мали або спільного батька і різних матерів (єдинокровні), або спільну матір, але різних батьків (єдиноутробні). Слід наголосити, що діти дружини та діти чоловіка, які не були пов'язані кровною спорідненістю між собою, називалися зведеними братами і сестрами, тож вони не могли успадковувати один після іншого. До IV класу належали решта бічних родичів без обмеження ступенів; при цьому родичі ближчого ступеня усували родичів дальшого ступеня. Наприклад, якщо після смерті спадкодавця залишилися його дядько, тобто бічний родич третього ступеня, і двоюрідний брат, тобто родич четвертого ступеня, то до спадкування закликався дядько спадкодавця, і лише в разі його смерті – двоюрідний брат спадкодавця. До V класу належав той із подружжя, хто пережив іншого, за умови, що

нікого із перших 4-х класів родичів на момент відкриття спадщини не виявилось чи ніхто з них не прийняв спадщину. Звернемо увагу, що «бідна вдова» (*uxor indotata*), тобто така, що не мала власного майна, яке б дозволяло їй жити відповідно до її соціального стану, мала право на обов'язкову частку у розмірі чверті спадщини, котру спадкувала в разі наявності інших законних спадкоємців. Притому, спадкуючи поруч зі своїми дітьми від шлюбу зі спадкодавцем, вона отримувала належну їй частку в узурфрукті. Розмір обов'язкової частки міг змінюватися залежно від кількості спадкоємців за законом, але спадкодавець не мав права зовсім позбавити обов'язкової частки свою дружину [4, с. 442–444; 5, с. 453–454].

Отже, як бачимо, I клас спадкоємців-родичів у римському приватному праві був цілковито тотожний першій лінії спорідненості спадкоємців за Уложенням. II клас здебільшого був ідентичний другій лінії спорідненості за Уложенням, однак включав, окрім того, діда і бабу, котрі за Уложенням належали до третьої лінії, та, більше того, також наступних висхідних родичів, які за Уложенням належали до четвертої лінії. III клас теж охоплювався другою лінією спорідненості, оскільки за Уложенням неповнорідні брати і сестри та, відтак, їхні діти визнавалися рівноцінними з повнорідними братами і сестрами та, відповідно, їхніми діти; що свідчило про деяке обмеження (погіршення) спадкових прав неповнорідних братів і сестер у римському праві, адже вони могли спадкувати аж після дідів і бабів та наступних висхідних родичів, котрі за Уложенням належали, натомість, щойно до третьої і наступних ліній спорідненості. IV клас здебільшого був аналогічний третій лінії спорідненості за Уложенням, проте, як вказано вище, дід і баба належали до II класу. V клас був цілковито тотожний останній черзі спадкування за законом за Уложенням; причому умови і особливості спадкування подружжя за Уложенням були фактично ідентичними, як у римському приватному праві, зокрема щодо права подружжя на обов'язкову частку у розмірі чверті спадкового майна, про право не власності, а довічного користування (чи узурфрукту у римському праві) при спадкуванні цієї частки поруч із дітьми-спадкоємцями тощо. Тож з представленого порівняння можемо зробити висновок, що лінії спорідненості спадкоємців та, відповідно, черги спадкування за Уложенням були загалом схожими з класами (чергами) спадкоємців-родичів у римському приватному праві.

Необхідно наголосити, що за Уложенням, аналогічно, як у римському приватному праві, вказані у кожній черзі спадкування низхідні чи висхідні родичі спадкували виключно в разі від-

сутності (смерті чи відмови від спадщини) передбачених цієї чергою їхніх відповідних висхідних чи низхідних. А саме, роз'яснимо, що у першій лінії спадкоємців за законом внуки (а далі правнуки, праправнуки і т. д.) спадкували лише у разі смерті відповідного висхідного спадкоємця, тобто у разі смерті одного з дітей (чи внуків, правнуків і т. д.) спадкодавця. У другій лінії рідні брати і сестри, а далі племінники (і внучаті племінники і т. д.) спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері; себто брати і сестри спадкодавця спадкували у разі смерті батьків спадкодавця, а племінники спадкодавця спадкували у разі смерті братів і сестер спадкодавця і т. д. У третій лінії дядьки і тітки, а далі їхні діти, тобто двоюрідні брати і сестри, а надалі також їхні внуки, тобто двоюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері; себто дядьки і тітки спадкодавця спадкували у разі смерті дідів і бабів спадкодавця, двоюрідні брати і сестри спадкодавця спадкували у разі смерті дядьків і тіток спадкодавця і т. д. У четвертій лінії двоюрідні діди і баби, а далі їхні діти, тобто двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця, а надалі їхні діти, тобто троюрідні брати і сестри, а також їхні внуки, тобто троюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері; себто двоюрідні діди і баби спадкодавця спадкували у разі смерті прадідів і прабаб спадкодавця, двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця спадкували у разі смерті двоюрідних дідів і бабів спадкодавця, троюрідні брати і сестри спадкодавця спадкували у разі смерті двоюрідних дядьків і тіток спадкодавця і т. д. У п'ятій лінії троюрідні діди і баби спадкодавця спадкували лише у разі смерті відповідного їм висхідного спадкоємця, тобто своїх батька чи матері, себто прапрадідів і прапрабаб спадкодавця, і т. д. щодо наступних низхідних прапрадідів і прапрабаб спадкодавця. У шостій лінії – аналогічно щодо низхідних прапрапрапращурів спадкодавця.

Ідентично у римському приватному праві, за правилом про черговість спадкування, ближчий ступінь усував від спадкування спадкоємців дальшого ступеня. Відтак, закликання до спадкування спадкоємців дальшого ступеня відбувалося виключно за умови, якщо на момент відкриття спадщини не було в живих спадкоємців ближчого ступеня; така участь у спадкуванні називалася спадкуванням за правом представництва (представлення). Так, у I класі спадкоємців внуки спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті дітей спадкодавця,

тобто вони ніби представляли своїх померлих батьків; у II класі спадкоємців дід і баба з боку і батька, і матері спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті, відповідно, батька чи матері спадкодавця (а їхні висхідні родичі – після їхньої смерті), а також племінники і племінниці спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті повнорідних братів чи сестер спадкодавця; у III класі спадкоємців діти неповнорідних братів чи сестер спадкодавця закликалися до спадкування лише в разі смерті тих [4, с. 442–443; 5, с. 453–454].

Крім того, Уложення регламентувало правовий режим відумерлого (erblose) спадкового майна. А саме, якщо і другого з подружжя нема більше в живих, то спадкове майно як відумерле переходить до скарбниці (Kammer) або на користь тих осіб, які на підставі державних постанов мають право на відумерле майно (ст. 760). Аналогічно, за римським приватним правом, за відсутності будь-яких спадкоємців майно померлого визнавалося виморочним та надходило до скарбниці, а іноді до монастирів, церков тощо.

Поза тим, Уложення врегульовувало, що винятки із загального порядку спадкування за законом стосовно селянських маєтків і спадкового майна духовних осіб містяться в державних законах (ст. 761) [3, с. 1092].

Висновки. На основі висвітленого вище підсумуємо, що Уложення у главі 13 «Про спадкування за законом» регламентувало підстави спадкування за законом; містило гарантування законних прав спадкоємців у разі зменшення їм обов'язкової частки; визначало коло спадкоємців за законом; крім того, встановлювало виморочне спадкове майно, а також врегульовувало вилучення із загального порядку спадкування.

За Уложенням, до кола спадкоємців за законом належали передусім: 1) родичі законного походження; 2) узаконені діти; 3) позашлюбні діти; 4) усиновлені; 5) батьки – щодо узаконених, позашлюбних і усиновлених дітей; 6) подружжя.

При цьому Уложення закріплювало 6 ліній спорідненості родичів законного походження, що закликаються до спадкування у порядку почерговості, а саме: 1) до першої лінії спадкоємців за законом належали діти, а також внуки, правнуки, праправнуки і т. д. спадкодавця (але лише у разі смерті відповідного висхідного спадкоємця, тобто у разі смерті одного з дітей спадкували порівну всі інші діти, а також поряд із ними внуки від того померлого); 2) до другої лінії належали батьки, а також рідні брати і сестри, та племінники і внучаті племінники і т. д. спадкодавця (але діти та наступні низхідні батьків спадкували лише у разі смерті своїх батька чи матері); 3) до третьої лінії – діди і баби, дядьки

і тітки, та їхні діти, тобто двоюрідні брати і сестри, а також їхні внуки, тобто двоюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця (але діти та наступні низхідні діда та баби спадкували лише у разі смерті своїх батька чи матері); 4) до четвертої – прадіди і прабаби, двоюрідні діди і баби та їхні діти, тобто двоюрідні дядьки і тітки спадкодавця, а також їхні діти, тобто троюрідні брати і сестри, та їхні внуки, тобто троюрідні внучаті племінники, правнуки і т. д. спадкодавця (але діти та наступні низхідні прадіда та прабаби спадкують лише у разі смерті своїх батька чи матері); 5) до п'ятої – прапрадіди і прапрабаби спадкодавця з їхніми низхідними; 6) до шостої – прапрапрапращури спадкодавця з їхніми низхідними. Відтак, Уложення детально регламентувало підстави, умови і порядок спадкування за законом усіма цими 6 лініями родичів законного походження. При цьому, Уложення вказувало про усунення більш віддалених родичів спадкодавця від спадкування за законом.

Окрім того, Уложення передбачало підстави, умови і порядок спадкування за законом узаконеними, позашлюбними та усиновленими дітьми, батьками спадку таких дітей, а також одним із подружжя спадку іншого. Слід наголосити, що, за Уложенням, подружжя спадкувало за законом в останню чергу, проте мало право на законну спадкову частку на підставі договору про спадкування, шлюбного договору або заповідального розпорядження. При цьому ця спадкова частка того з подружжя, що пережив іншого, становила четверту частину спадкового майна померлого другого з подружжя, причому за наявності дітей подружжя-спадкодавця вона перебувала у довічному користуванні подружжя-спадкоємця, а за відсутності дітей він отримував необмежене право власності на неї. В разі ж розлучення з власної вини подружжя втрачало право і на спадщину у порядку спадкування за законом, і на спадкову частку. Закцентуємо, що умови і особливості спадкування подружжя за Уложенням були фактично тотожними, як у римському приватному праві, зокрема щодо права подружжя на обов'язкову частку у розмірі чверті спадкового майна, про право не власності, а довічного користування (чи узуфрукту у римському праві) при спадкуванні цієї частки поруч із дітьми-спадкоємцями тощо.

Закріплені Уложенням підстави, умови і порядок спадкування усіма 6 лініями спорідненості спадкоємців за законом та визначена послідовність черг їхнього спадкування були загалом схожими з відповідними положеннями про 5 класів (черг) спадкоємців-родичів у римському приватному праві. При цьому, за Уложенням, аналогічно, як у римському праві, вказані у кожній

черзі спадкування низхідні чи висхідні родичі спадкували виключно у разі відсутності (смерті чи відмови від спадщини) передбачених цієї чергою їхніх відповідних висхідних чи низхідних, тобто, за правилом про черговість спадкування, ближчий ступінь усував від спадкування спадкоємців дальшого ступеня.

Уложення, ідентично, як і римське приватне право, регламентувало, що у разі відсутності усіх законних спадкоємців, у т. ч. і другого з подружжя, спадкове майно набувало статусу відумерлого (виморочного).

Отож, підсумовуючи, можемо констатувати, що норми австрійського Уложення 1811 р. про підстави спадкування за законом, про визначення кола спадкоємців за законом та про умови і порядок спадкування усіма 6 лініями спорідненості спадкоємців та про послідовність черг спадкування законних спадкоємців, а також про виморочне спадкове майно становили здебільшого рецепцію відповідних положень римського приватного права.

Література

1. Австрійське загальне цивільне уложення 1811 / І. Й. Бойко. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с. С. 7–12. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/235/1-22.pdf>.
2. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 88–96. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%B%D0%B8%D0%BA-57.pdf>.
3. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1* / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1149.
4. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підруч. 2-ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
5. Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права: навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.
6. Iustiniani Digesta / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractivit Paulus Krueger / *Corpus iuris civilis*. Vol. I. Berlin, 1908. 2 Auflage. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/digest.htm>.
7. Domini nostri sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti Digestorum seu Pandectarum / Recognovit Theodorus Mommsen; Retractivit Paulus Krueger / *Corpus iuris civilis*. Vol. I. Berlin, 1908. 2 Auflage. Liber tricesimus octavus. 38.10.0. De gradibus et affinibus et nominibus eorum. URL: <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-38.htm#10>.

Анотація

Савуляк Р. В. Особливості спадкування за законом за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. як рецепція положень римського приватного права. – Стаття.

У статті здійснено комплексний, вичерпний, постановний аналіз спадкування за законом в Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії 1811 р. та простежено в ньому рецепцію положень римського приватного права.

Зазначено, що спадкуванню за законом в Уложенні присвячена глава 13 «Про спадкування за законом» (ст. 727-761) розділу першого «Про речові права» частини другої «Про майнове право». Вказано, що у римському приватному праві цей правовий інститут був врегульований ще в імператорський період, зокрема в Дигестах Юстиніана, а особливо 118-ою і 127-ою новелами Юстиніана.

Автором досліджено, що за Уложенням до кола спадкоємців за законом належали: 1) родичі законного походження; 2) узаконені діти; 3) позашлюбні діти; 4) усиновлені; 5) батьки – щодо узаконених, позашлюбних і усиновлених дітей; 6) подружжя.

У статті висвітлено, що Уложення закріплювало 6 ліній спорідненості родичів законного походження, які закликалися до спадкування у порядку почерговості. Відтак, автором здійснено порівняльний аналіз підстав, умов і порядку спадкування цими лініями спорідненості спадкоємців за законом та послідовності черг їхнього спадкування за Уложенням з відповідними положеннями про 5 класів (черг) спадкоємців-родичів у римському приватному праві. Притому, автором виявлено, що за Уложенням, аналогічно, як у римському праві, вказані у кожній черзі спадкування низхідні чи висхідні родичі спадкували виключно у разі відсутності (смерті чи відмови від спадщини) передбачених цієї чергою їхніх відповідних висхідних чи низхідних, тобто, за правилом про черговість спадкування, ближчий ступінь усував від спадкування спадкоємців дальшого ступеня.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, автором констатовано, що норми Уложення про підстави спадкування за законом, про визначення кола спадкоємців за законом та про умови і порядок спадкування усіма 6 лініями спорідненості спадкоємців та про послідовність черг спадкування законних спадкоємців, а також про відумерле (виморочне) спадкове майно здебільшого становили рецепцію відповідних положень римського приватного права.

Ключові слова: спадкування за законом, черги спадкування, кровні родичі, ступені спорідненості, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р., Дигести Юстиніана, Новели Юстиніана.

Summary

Savuliak R. V. Peculiarities of inheritance by law under the Austrian General Civil Code of 1811 as a reception of the provisions of Roman private law. – Article.

The article provides a comprehensive, exhaustive, article-by-article analysis of the inheritance by law in the General Civil Code of the Austrian Empire of 1811 and traces the reception of the provisions of Roman private law in it.

It is noted that the inheritance by law in the Code is devoted to Chapter 13 “On Inheritance by Law” (Articles

727–761) of First Section “On Property Rights” of Second Part “On Property Law”. It is indicated that in Roman private law this legal institution was regulated in the imperial period, in particular in the Digests of Justinian, and especially in the 118th and 127th novells of Justinian.

The author investigated that according to the Code, the circle of heirs at law included: 1) relatives of legitimate origin; 2) legitimized children; 3) illegitimate children; 4) adopted children; 5) parents – in relation to legitimized, illegitimate and adopted children; 6) spouses.

The article highlights that the Code established 6 lines of kinship of relatives of legitimate origin, who were called upon to inherit in order of priority. Therefore, the author has carried out a comparative analysis of the grounds, conditions and procedure for inheritance by these lines of kinship of heirs at law and the sequence of order of their inheritance the Code with the relevant provisions on 5 classes (orders) of heirs-relatives in Roman private law. Moreover, the author

found that under the Code, similarly to Roman law, the descending or ascending relatives specified in each order of inheritance inherited only in the absence (death or renunciation of inheritance) of their respective ascending or descending relatives provided for in this order, that is, according to the rule on the order of inheritance, the closer degree excluded from the inheritance the heirs of the further degree.

Summing up the results of the research, the author stated that the norms of the Code on the grounds of inheritance by law, on determining the circle of heirs by law, and on the conditions and procedure for inheritance by all 6 lines of kinship of heirs and on the sequence of inheritance lines of legal heirs, as well as on deceased hereditary property, for the most part, constituted a reception of the corresponding provisions of Roman private law.

Key words: inheritance by law, lines of inheritance, blood relatives, degrees of kinship, General Civil Code of the Austrian Empire of 1811, Digests of Justinian, Justinian’s Novels.